

Jussi Rönneikkö

TAVOITTEITA JA TODELLISUUTTA

Oppilaiden mielenterveys opettajien ammattilehdissä
peruskoulu-uudistuksen toteuttamisen aikana
vuosina 1968–1978

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Marraskuu 2024

TIIVISTELMÄ

Jussi Rönneikkö: Tavoitteita ja todellisuutta: Oppilaiden mielenterveys opettajien ammattilehdissä peruskoulu-uudistuksen toteuttamisen aikana vuosina 1968–1978

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Historian tutkinto-ohjelma

Marraskuu

2024

Tutkielmassa tarkastellaan oppilaiden mielenterveyden käsittelyä *Opettajain-* ja *Opettaja*-lehdissä vuosina 1968–1978. Mielenterveyden rooli osana kokonaisvaltaista terveyttä oli vasta toisen maailmansodan jälkeen noussut yhteiskunnallisessa keskustelussa keskeiseen asemaan. Tämä näkyi myös koulutuspolitiikassa. Eduskunta hyväksyi vuonna 1968 lain uudesta yhteisestä peruskoulusta. Opetussuunnitelmia koskevissa mietinnöissä oppilaiden mielenterveyden edistäminen katsottiin yhdeksi keskeiseksi uuden koululaitoksen tavoitteeksi. Tutkielmassa selvitetään, miten oppilaiden mielenterveyttä opettajille suunnatuissa lehdissä käsiteltiin. Tarkastelussa ovat tekijät, joiden katsottiin lehdissä vaikuttavan oppilaiden mielenterveyteen. Lisäksi tarkastellaan sitä, miten aiheeseen suhtauduttiin ja mitä asian eteen katsottiin voitavan tehdä. Tutkielmassa luodaan samalla yleiskuva mielenterveydestä 1960- ja 1970-lukujen suomalaisessa koululaitoksessa.

Mielenterveys oli keskeinen kirjoitusten aihe aikakauden opettajien ammattilehdissä. Syykin tähän oli selvä, sillä joka viidennen oppilaan katsottiin lehdissä esitettyjen arvioiden mukaan olevan psykiatrisen tutkimuksen ja/tai hoidon tarpeessa. Oppilaiden mielenterveyden nähtiin kytkeytyvän tiiviisti myös erilaisiin koulumaailmassa keskustelua herättäneisiin aiheisiin, kuten työrauhaongelmiin sekä oppilaiden jaksamiseen. Vastaavasti toisen maailmansodan jälkeinen suomalaisen yhteiskunnan nopea muutos oli tuonut lasten ja nuorten elämään uudenlaisia piirteitä, joilla nähtiin olevan myös vaikutusta heidän psyykkiseen hyvinvointiinsa. Ongelman laajuudesta ja vakavuudesta huolimatta uutta yhteistä peruskoulua ei lehtien kirjoitusten mukaan rakennettu oppilaiden mielenterveyttä erityisesti huomioivaksi. Koulutyön järjestämiseen liittyi useita tekijöitä, joiden lehdissä katsottiin estävän oppilaiden mielenterveyden edistämiseen liittyvien tavoitteiden toteutumista. Myöskään mielenterveyteen erikoistuneen ammattihenkilöstön tuominen osaksi koululaitoksen arkea ei ollut yksimielisesti selkeä ja hyvä asia, vaikka tarve tälle olisi tilastojen valossa ollut ilmeinen.

Avainsanat: Mielenterveys, oppilaat, psyykkinen oppilashuolto, peruskoulu-uudistus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -ohjelmalla.

TEKOÄLYN KÄYTTÖ OPINNÄYTTEESSÄ

Opinnäytteessäni on käytetty tekoälysovelluksia:

- Ei
- Kyllä

Olen tietoinen siitä, että olen täysin vastuussa koko opinnäytteeni sisällöstä, mukaan lukien osat, joissa on hyödynnetty tekoälyä, ja hyväksyn vastuun mahdollisista eettisten ohjeiden rikkomuksista.

Sisällysluettelo

1.	Johdanto	1
2.	Uusi yhteinen peruskoulu	6
2.1	Peruskoulu-uudistus	6
2.2	Mielenterveysasiat osana uudistusta	7
3.	Mielenterveys opettajien ammattilehdessä	9
3.1	Muuttuva yhteiskunta luo haasteensa	9
3.2	Koululaitos mielenterveyden areenana.....	10
3.3	Asennoitumisen kahdet kasvot.....	12
3.4	Uudet asiantuntijaryhmät mielenterveyttä edistämään – uhka vai mahdollisuus?	14
4.	Yhteenveto	17
	Lähde- ja kirjallisuusluettelo	20

1. Johdanto

Viimeisen 50 vuoden aikana ymmärryksemme mielenterveydestä ja sen merkityksestä osana kokonaisvaltaista hyvinvointia on noussut keskeiseen asemaan yhteiskunnallisessa keskustelussa. Viime vuosina huolta ovat herättäneet erityisesti lasten ja nuorten lisääntyneet mielenterveysongelmat. Muutos on suuri verrattuna siihen, mitä 100 vuotta sitten aiheesta ymmärrettiin ja miten siihen kiinnitettiin yhteiskunnallisella tasolla huomiota. Lasten mielenterveydestä alettiin puhua ensimmäisen kerran vakavasti vasta toisen maailmansodan jälkeen. Ennen sotia vallalla ollut korostus lasten fyysisen kasvun ja kehityksen osalta on 2000-luvulle tultaessa muuttunut kiinnostukseksi esimerkiksi lapsen tunne-elämää ja hyvää mielenterveyttä kohtaan.¹ Vastaavasti mielenterveyspolitiikka oli yhteiskuntakehityksen kannalta pitkälti marginaalissa. Siinä ei keskitytty yhteiskunnallisen muutoksen edellyttämään tukeen eikä ennaltaehkäisevään työhön. Sen sijaan sen tehtävänä pidettiin lähinnä kyydistä pudonneiden huolehtimista.² Tänä päivänä ymmärrämme mielenterveyden merkityksen oppilaiden hyvinvoinnille ja menestykselle koulussa ja elämässä yleisesti sekä toteutamme käytänteitä sen tukemiseksi fyysisen terveyden vaalimisen ohella.

Instituutiona koululaitos on oppilaiden mielenterveyteen vaikuttavana paikkana keskeinen, sillä se on lähes ainoa ympäristö, jossa on mahdollisuus vaikuttaa lähes jokaisen lapsen ja nuoren elämään. Koululuokan ja kouluyhteisön voidaan katsoa olevan kodin ja perheen jälkeen lapsen ja nuoren tärkein kehitysympäristö.³ Toisaalta koulu voidaan nähdä myös vaativana ja stressiä aiheuttavana paikkana, joka asettaa haasteen lapsen tai nuoren omalle pystyvyyden tunteelle sekä itsetunnolle ja täten horjuttaa oppilaan mielenterveyttä.⁴ Tiedämme, että hyvä koulu tukee lasten kehitystä, kun taas huonolaatuisessa koulussa hyvästä taustastakin lähtöiset oppilaat pärjäävät huonommin.⁵ Tämä asettaa koulun ja sen muodostaman yhteisön keskeiseksi kontekstiksi lasten ja nuorten mielenterveyden tarkasteluun sen osalta, millainen ympäristö koulu on lapsille ja nuorille ja millaiset valmiudet koululla ja sen henkilökunnalla on toimia opiskelijoiden mielenterveyden tukemiseksi.

Tässä tutkielmassa tarkastellaan oppilaiden mielenterveyttä ilmiö-lähtöisesti runsas 50 vuotta sitten suomalaisessa koululaitoksessa. Tarkastelu ajoittuu peruskoulu-uudistuksen ajan kontekstiin vuosille

¹ Solantaus 2007, 47.

² Eskola 2007, 41.

³ Hietala et al. 2010, 9.

⁴ Haasjoki & Ollikainen 2010, 13.

⁵ Solantaus 2007, 57.

1968–1978. Tarkastelen aihetta opettajille suunnatun *Opettajain*-lehden ja sen jatkona toimineen *Opettaja*-lehden sisällön pohjalta. Keskiössä on tarkastella oppilaiden mielenterveydestä käytyä keskustelua lehdissä ja sitä kautta hahmottaa ajan käsityksiä oppilaiden mielenterveydestä ja sen tukemisesta. Tarkastelukohteina ovat tällöin aiheen ajankohtaisuus, koulun ja opettajien asenteet, ehdotetut käytännöt sekä se, mitä mielenterveydellä lopulta edes tarkoitettiin 1960- ja 70-luvun peruskoulussa.

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni on: Millaisten tekijöiden katsottiin uhkaavan oppilaiden mielenterveyttä? Tarkastelen kysymystä sekä koulun että yhteiskunnan kontekstissa. Keskeistä on pyrkimys luoda kuva keskeisimmistä tekijöistä, joiden nähtiin vaikuttavan oppilaiden mielenterveyteen 1960- ja 1970-lukujen Suomessa.

Toinen tutkimuskysymykseni on: Millaisia asenteita lehdissä ilmeni oppilaiden mielenterveyteen liittyen? Keskeistä on pyrkimys ymmärtää aiheen yleinen kiinnostavuus kasvatustieteen ammattilaisten piirissä ja se, kuinka merkittävänä asiana aihe nähtiin koululaitoksen suunnan kehittämisessä.

Kolmas kysymykseni suuntaa kiinnostuksen erilaisiin esitettyihin ratkaisuehdotuksiin oppilaiden mielenterveyden tukemiseksi: Miten mielenterveyttä katsottiin voitavan tukea kouluissa? Kiinnostus kohdistuu erityisesti keskusteluun muiden ammattiryhmien kuten koulupsykologien ja opinto-ohjaajien tuomisesta osaksi oppilashuoltoa sekä siihen millaisia valmiuksia, velvollisuuksia ja mahdollisuuksia opettajalla nähtiin olevan oppilaiden mielenterveyden edistäjänä ja turvaajana.

Mielenterveyden merkityssisältöjä on määritelty monella tavalla. Eri määritelmät saattavat poiketa paljonkin toisistaan ja korostavat milloin mitäkin puolta sisäisessä tasapainossa ja kyvyssä elää ilman konflikteja ja kärsimystä.⁶ Historiallisesti mielenterveyden käsitteellä on ollut negatiivinen ja leimaava kaiku ja se on yhdistetty suoraan mielensairauteen tai parhaimmillaankin nähty vain sairauden puuttumisena. Käsitteen negatiivista ajatusyhteyttä selittää osaltaan psykiatrian melko synkkä historia.⁷ Nykypäivänä mielenterveys kuitenkin ymmärretään huomattavasti laajemmin ja nähdään terveyden osa-alueena, josta tulee fyysisen terveyden lailla pitää huolta. Tässä tutkimuksessa mielenterveydellä tarkoitetaan *Opettajain*-lehdessä vuonna 1971 esiintynyttä määritelmää mielenterveydestä. Mielenterveyteen katsottiin kuuluvan ihmisen hyvä suhde itseensä, elämäntyydytykseen, ympäristöön sekä muihin ihmisiin. Mieleltään terveen ihmisen elämään katsottiin kuuluvan

⁶ Aché 1989, 18.

⁷ Haasjoki & Ollikainen 2010, 12.

ajoittaisia toivottomuuden ja kurjuuden tunnetiloja. Ratkaisevaa on kuitenkin se, miten hän pystyy pääsemään niistä yli.⁸ Hyvänä ja kattavana nykymääritelmänä mielenterveydelle voidaan pitää esimerkiksi Maailman terveysjärjestö WHO:n antamaa määritelmää mielenterveydestä. Järjestö määrittelee mielenterveyden henkisen hyvinvoinnin tilaksi, jossa ihmiset voivat selvitä elämän paineista, toteuttaa kykyjään, oppia ja työskennellä sekä vaikuttaa yhteisöönsä.⁹ Aiheen historiallisen tarkastelun yhteydessä on kuitenkin tärkeää ymmärtää käsitteen laaja-alaisuuden ja sitä kautta tarkan rajauksellisuuden haaste sekä ajallinen sidonnaisuus. Käytän tutkimuksessani paikoin myös käsitettä ”psykkinen hyvinvointi”, jonka rinnastan mielenterveyden käsitteeseen.

Oppilashuollolla tutkimuksessa tarkoitetaan koulun kasvatus- ja opetustyöhön sisältyvää toimintaa, joka tähtää esimerkiksi oppilaan kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin, viihtyvyyteen sekä turvallisuuteen.¹⁰ Psykkisen oppilashuollon käsitteellä viitataan tutkielmassani kasvatus- ja opetustyössä esiintyviin oppilaiden mielenterveyttä tukeviin käytänteisiin.

Mielenterveyteen ja yleiseen psyykkiseen hyvinvointiin liittyvät asiat ovat ajankohtaisia tämän päivän yhteiskunnassa ja julkisessa keskustelussa. Mielenterveyshäiriöt ovat yksi suurimmista kansanterveysongelmista sekä globaalisti että kansallisesti.¹¹ Tutkimukseni avulla on mahdollista tarkastella 50 vuoden takaista tilannetta oppilaiden mielenterveysasioissa ja arvioida sitä, miten opetusala on edistytty mielenterveysasioiden tunnistamisessa ja kohtaamisessa. Lisäksi on kiinnostavaa ymmärtää, ilmenikö ajalle ominaisia mielenterveyttä horjuttavia tekijöitä ja miten ne tunnistettiin. Esimerkiksi 2020-luvulla oppilaat voivat jo nuoresta iästä huolimatta kohdata sosiaalisen median rakentamat ihanteet sekä uhkakuvat ilmastonmuutoksesta, joiden voidaan katsoa olevan aikamme mielenterveydellisiä uhkia.

Pääasiallisena alkuperäisaineistona tutkimuksessani ovat vuoteen 1973 saakka ilmestynyt *Opettajain*-lehti sekä sen seuraaja *Opettaja*-lehti. Lehden julkaisijana toimi vuoteen 1973 saakka Suomen opettajien liitto SOL ja tästä eteenpäin Opettajien ammattijärjestö OAJ.¹² *Opettajain*- ja *Opettajain*-lehdillä on ollut erityisen tärkeä merkitys jäsenkentän tiedottamisessa. Ne ovat pitäneet jäsenkunnan ajan tasalla niin järjestö-, koulu- kuin palkkapolitiittisissakin ajankohtaisissa kysymyksissä. Merkittävää on myös se, että lehdet auttoivat opettajia käytännön opetustoimessa erilaisin pedagogisin

⁸ Leppänen 1971. ”Mielenterveyden ongelma”, *Opettajain* 36/1971, 10.

⁹ WHO, Mental health.

¹⁰ Wahlström 1983, 10.

¹¹ Eskola 2007, 39.

¹² Tammivuori 1988, 227.

ohjein. Lehtien merkitystä kuvastaa hyvin myös se, että niiden vaikutus ei rajoittunut pelkästään omaan jäsenkuntaan, vaan ne levisivät vapaakappaleina esimerkiksi kansanedustajille sekä tiedotusvälineille.¹³ Kyseiset lehdet tarjoavat hyvän ikkunan tietystä ajassa käytyyn yhteiskunnalliseen keskusteluun kasvatuksen ja koulutuksen osalta. Lehdet sisältävät tutkimustietoon perustuvia artikkeleita ajankohtaisista asioista ja ilmiöistä. Lisäksi ne laajentavat ilmiöiden käsittelyä tuomalla esiin yksilöiden ääntä esimerkiksi henkilöhaastatteluiden ja lukijoiden kirjoitusten muodossa. Tällöin myös näkökulmien kirjo on virallisia asiakirjoja, kuten opetussuunnitelmia, laajempi ja monipuolisempi toimien täten hyvänä aineistona aiheeseen tarkastelun kohteena olevalla ajanjaksolla. Lehtien ollessa opettajien ammattijärjestön julkaisemia on hyvä mainita myös niiden edunvalvonnallinen tehtävä. Tutkimukseni näkökulmasta tällä ei kuitenkaan ole suurta merkitystä siihen, miten oppilaiden mielenterveydestä ja sen tukemisesta on kirjoitettu.

Tutkielmassa tarkastellaan lehtien kirjoituksia, jotka liittyvät erityisesti uuden yhtenäiskoulujärjestelmän luokka-asteilla 1–9 olevien oppilaiden mielenterveyteen. Esimerkiksi lukiolaisia koskevat kirjoitukset on rajattu tarkastelusta pois. Tutkielmassa käytettävä määritelmä mielenterveydestä on vuonna 1971 *Opettajain*-lehdessä esiintynyt määritelmä.

Tarkasteluajanjakso ulottuu vuodesta 1968 vuoteen 1978. Peruskoululaki hyväksyttiin eduskunnassa vuonna 1968, jonka olen valinnut tarkastelun aloitusvuodeksi. Varsinainen peruskoulujärjestelmän toteuttaminen ajoittuu kuitenkin vasta 1970-luvulle ja koko maan se kattoi vasta vuonna 1977. Tarkasteluni ulottuu vuoteen 1978 asti, sillä tällöin mukaan mahtuu myös vuosi uuden koulujärjestelmän toimintaa koko maan kattavasti.

Olen selannut läpi *Opettajain/Opettaja*-lehdet vuosilta 1968–1978 ja dokumentoinut aiheen kannalta keskeisen sisällön. Pelkkä sisällysluettelon mukaan toteutunut aineiston läpikäyminen olisi jättänyt aiheen kannalta olennaisia artikkeleita löytämättä. Aineiston keräämisessä otin huomioon kaikki juttutyypit keskittyen erityisesti kirjoituksiin, joissa esiintyivät käsitteet: *mielenterveys*, *psyykinen hyvinvointi*, *jaksaminen* tai käytettiin erilaisiin häiriöihin viittaavia sanavalintoja. Tutkielmassa ei olla rajattu tarkasteltavia lehtikirjoitustyyppisiä, sillä erilaiset artikkeli-, kolumni-, mielipide- ja muut kirjoitukset laajentavat aiheen käsittelyä koskevan tarkastelun monipuolisuutta.

¹³ Tammivuori 1988, 81.

Tutkimus toteutettiin laadullista aineistolähtöistä sisällönanalyysia käyttäen. Sisällönanalyysissa keskitytään siihen, mistä aiheista, asioista ja teemoista analysoitava aineisto kertoo.¹⁴ Aineistolähtöinen laadullinen sisällönanalyysi mahdollistaa syvällisen ymmärryksen aikakauslehtien sisällöstä sekä antaa mahdollisuuden jäsentää tutkittavaa aihetta. Tutkimukseni rakenne on temaattinen. Valitsemaani ajanjaksoa käsitellään yhtenä kokonaisuutena nostaten samalla esiin erilaiset taustatekijät, jotka saattoivat vaikuttaa aiheesta kirjoittamiseen tietyinä vuotena.

Käytin tutkimuksessani myös hyväksi diskurssianalyysia. Diskurssianalyysilla tarkoitetaan kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimista.¹⁵ Tämä tarjoaa mahdollisuuden päästä kiinni erilaisiin lehdissä ilmeneviin asenteisiin niiden kielellisen ulkoasun kautta, mikä auttaa ymmärtämään asenteita ja suhtautumista oppilaiden mielenterveyteen.

Mielenterveyttä voidaan historiallisesti tarkastella hyvin erilaisissa konteksteissa. Mielenterveyden kokonaisuutta ei voida pitää laajasti historian tutkimuksessa tutkittuna aiheena. Aiempi tutkimus on käsitellyt mielenterveyttä useimmiten ”hulluuden” ja mielisairauksien näkökulmasta eli tietynlaisten ääri esimerkkien kautta. Esimerkiksi Ville Kivimäen teos *Murtuneet mielet – taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945* käsittelee mielenterveyttä sodan kontekstissa.¹⁶ Petteri Pietikäisen kirjoittama *Hulluuden historia* tarkastelee puolestaan hulluutta eri ajanjaksoina.¹⁷ Nämä ovat kuitenkin hyvin kaukana oman tutkimukseni näkökulmasta mielenterveyteen. Varsinaista oppilaiden mielenterveyden historiaan liittyvää tutkimusta ei ole juurikaan tehty, mutta aihetta kyllä sivutaan kasvatustieteen ja psykologian tutkimuskirjallisuudessa. Esimerkiksi Arto Jauhiaisen väitöskirja *Koulu, oppilaiden huolto ja hyvinvointivaltio* tarjoaa hyvän katsauksen peruskoulun oppilashuoltoon kattaen psyykkisessä oppilashuollossa tapahtuneita rakenteellisia muutoksia.¹⁸ Kattavana yleisteoksena suomalaisen koulujärjestelmän kehityksestä toimii Pauli Kettusen ja Hannu Simolan toimittama teos *Tiedon ja osaamisen Suomi: kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*.¹⁹ Teos auttaa ymmärtämään erityisesti peruskoulu-uudistuksen taustaa ja ajan koulutuspoliittista keskustelua. Lisäksi käsittelen lehdissä esiin nousseita aiheita ajan lastenpsykiatriaan tukeutuen. Tässä keskeisenä on Elis G. Regnerin teos *Kouluikäisten mielenterveys* vuodelta 1965.²⁰ Peruskoulu-uudistukseen

¹⁴ Vuori 2021.

¹⁵ Suoninen 2021.

¹⁶ Kivimäki 2013.

¹⁷ Pietikäinen 2013.

¹⁸ Jauhainen 1993.

¹⁹ Kettunen & Simola 2012.

²⁰ Regner 1965.

liittyvää tutkimusta on tehty paljon historian ja kasvatustieteiden aloilla ja *Opettajain/Opettaja-lehti* on toiminut lähteenä hyvin monenlaisessa tutkimuksessa.²¹

2. Uusi yhteinen peruskoulu

2.1 Peruskoulu-uudistus

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä suomalainen yhteiskunta muuttui voimakkaasti. Vuosien 1950 ja 1970 välillä noin kolmannes suomalaisista siirtyi maatalousammateista teollisuustai palveluammatteihin. Vastaavasti muutto maalta kaupunkiin kiihtyi. Kaupungistunut elämäntapa sekä siirtyminen palveluelinkeinoihin edellyttivät uusia tieto- ja taitovaatimuksia, joihin koululaitoksen tuli kyetä vastaamaan. Tilannetta vaikeutti entisestään se, että rakennemuutos yhdistyi suurten ikäluokkien työelämään siirtymiseen, ja edessä oli polttava kysymys maaseudun nuorten koulutuksesta ja työllistymisestä. Vallalla ollut niin sanottu rinnakkaiskoulujärjestelmä johti koulutukselliseen eriarvoisuuteen sekä sosioekonomisesti että alueellisesti, eikä pystynyt tarjoamaan riittävää yhteiskunnan muutoksen edellyttämää koulutustasoa.²² Keskustelua uuden yhtenäisen peruskoulun toteuttamisesta oli käyty jo pitkään ennen varsinaisen uudistumisen toteutumista. 1930-luvulta lähtien oli esitetty kannanottoja yhteisen koulupolun puolesta, mutta riittävää poliittista tukea ei vielä pariin vuosikymmeneen esiintynyt koululaitoksen uudistamisen puolesta.²³

Elinkeinoelämässä tapahtuneiden muutosten ja koulutuksellisen tasa-arvon aatteen pohjalta Suomessa alettiin valmistella koululaitoksen uudistamista muiden Pohjoismaiden mallin mukaisesti. Peruskoululaki hyväksyttiin eduskunnassa keväällä 1968 lähes yksimielisesti sen seurauksena, että uudistuksessa oli tehty eri puolueiden intressien mukaisia kompromisseja, jotka sisällytettiin osaksi uutta peruskoulua. Näitä olivat esimerkiksi kielivähemmistöä suosiva kieliohjelma, tasoryhmäjärjestely sekä yksityisten koulujen hyväksyntä.²⁴ Uudistuksen myötä kansakoulu, keskikoulu ja

²¹ Esim. Iiliäinen 2018.

²² Kettunen et al. 2012, 25–26

²³ Ahonen 2012, 146–147.

²⁴ Ahonen 2012, 153 & 156.

kansalaiskoulu yhdistyivät kaikille yhteiseksi yhdeksän vuoden mittaiseksi peruskouluksi. Peruskoulun varsinainen toteuttaminen alkoi vuonna 1972 Suomen pohjois- ja koillisosista ja eteni vuosien kuluessa kattamaan koko maan. Siirryttäessä uuteen peruskouluun suomalaisen sosiaalivaltion rakentamisprojekti oli jo siinä pisteessä, että se oli monin tavoin saavuttanut pohjoismaisen hyvinvointivaltion tason.²⁵

2.2 Mielensterveysasiat osana uudistusta

Uuden yhtenäiskoulujärjestelmän keskeisinä ohjaavina aatteina toimivat tasa-arvo ja demokratia. Tavoitteena oli tarjota oppilaille tasapuoliset mahdollisuudet saada perusopetusta ja pyrkiä edistämään tasa-arvon toteutumista koulutuksessa.²⁶ Pedagoginen valmistelu uuden peruskoulun pohjalle aloitettiin varsinaisesti 1960-luvun puolivälissä. Suunnitteluideologiaa kuvasi hyvin Koulunuudistus-toimikunnan pääsihteerinä toimivan Väestöliiton toimitusjohtaja Jaakko Itälän esittämä iskulause: ”Oppilaat ovat erilaisia, monella tavoin erilaisia.” Koululaitosta rakennettiin ennen kaikkea oppilaiden yksilöllisistä lähtökohdista käsin. Valtioneuvosto asetti vuoden 1966 lopulla peruskoulun opetussuunnitelmakomitean laatimaan peruskoulun yksityiskohtaista opetussuunnitelmaa Koulunuudistustoimikunnan mietinnön pohjalta.²⁷

1970-luvun alussa julkaistiin peruskoulun opetussuunnitelman periaatteet ja sisällöt kahdessa laajassa komiteamietinnössä (POPS I ja II).²⁸ Komitea teki Peruskoulukomitean ja Koulunuudistustoimikunnan laatimien mietintöjen pohjalta peruskoulua varten yksityiskohtaisen opetussuunnitelman.²⁹ Tämä vuoden 1970 opetussuunnitelma oli poliittisesti koostettu komiteamietintö, jota ei alun perin edes ajateltu opetussuunnitelmaksi sanan varsinaisessa pedagogisessa merkityksessä. Muutama vuosi mietinnön laatimisesta kouluhallituksen yleiskirje teki siitä kuitenkin tosiasiallisesti keskitetyn opetussuunnitelman.³⁰ Tämä poikkesi vanhasta kansakoulun paikallisesti laadittavasta opetussuunnitelmakäytännöstä. Nyt perusta tehtiin kansallisella tasolla yhdenmukaiseksi.

²⁵ Jauhiainen & Rinne 2012, 128.

²⁶ Kettunen et al. 2012, 37.

²⁷ Malinen 2006, 83–84.

²⁸ Jauhiainen 1993, 184.

²⁹ Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 1970, 1.

³⁰ Atjonen 2006, 78.

Vuosina 1966–1970 istunut opetussuunnitelmakomitea jakoi opetuksen tavoitealueisiin, joista yksi koski oppilaiden mielenterveyden edistämistä.³¹ Tämänkaltainen kiinnostuksen herääminen oppilaiden psyykkisiä ominaisuuksia ja hyvinvointia kohtaan kytkeytyy laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Psykologia ja sosiologia olivat sodan jälkeen nousseet eräänlaisiksi muotitieteenaloiksi, ja ne alkoivat koulukasvatuksen ohella vaikuttaa esimerkiksi sosiaalipolitiikkaan sekä työelämän käytäntöihin.³² Komitea katsoi oppilaiden mielenterveyttä tukeviksi tekijöiksi terveen minäkäsityksen kehittymisen, kouluilmapiirin, lapsia ja nuoria ymmärtävät opettajat, kodin ja koulun välisen yhteistyön sekä mielenterveyttä tukevien resurssien lisäämisen.³³ Psykososiaalinen oppilashuolto oli yleisestikin esillä lähes kaikissa peruskoulua koskevissa komiteoissa, mutta myös muissa toimikunnissa ja työryhmissä. Psykososiaalista oppilashuoltoa koskevat suunnitelmat kytkettiin osaksi peruskouluuudistusta, jonka yhteydessä kasvatopsykologinen tieto ja sitä hyödyntävät menetelmät olivat nousseet esille.³⁴

Kouluterveydenhuoltoon vaikutti merkittävästi vuoden 1972 kansanterveyslaki, jossa kouluterveydenhuolto siirrettiin muiden lasten- ja nuorten terveydenhuollon tavoin kansanterveyslain piiriin. Tämä yhtenäisti lapsuus- ja nuoruusiän terveydenhuoltoa saattamalla jokaisen kouluikäisen systemaattisen avoterveydenhuollon piiriin. 1970-luvulla tapahtui siirtyminen koulukohtaisesta terveydenhuollosta keskitettyyn kouluikäisten terveydenhuoltoon, jossa kouluterveydenhuolto rinnastettiin aikuisväestön työterveyshuoltoon.³⁵ Kansanterveysasetuksessa määriteltiin tarkemmin oppilaiden terveydentilaa koskevat erikoistutkimukset, joihin kuului esimerkiksi näön ja kuulon tutkiminen alan erikoislääkärin toimesta, sekä psykiatrin tutkimus mielenterveyden selvittämiseksi ja psykologin tutkimus.³⁶

³¹ Ahonen 2012, 154.

³² Karonen 2021, 350.

³³ Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 1970.

³⁴ Jauhiainen 1993, 174.

³⁵ Jauhiainen & Rinne 2012, 128.

³⁶ Peltonen 2006, 258.

3. Mielenterveys opettajien ammattilehdessä

3.1 Muuttuva yhteiskunta luo haasteensa

Sodan jälkeinen suomalainen yhteiskunta muuttui vauhdilla. Perinteinen maatalouteen ja omavaraisuuteen perustuva talous siirtyi lyhyen teollistumisvaiheen kautta jälkiteolliseen ja palvelupainotteiseen yhteiskuntaan. Siirtyminen agrariiyhteiskunnasta koulutusyhteiskuntaan nähtiin tunnustettavana tosiasiana, joka edellyttäisi reagointia.³⁷ Tämän kaltaisten nopeiden muutosten on yleisesti katsottu asettavan psyykkisen sopeutumiskyvyn koetukselle heikentäen kokemusten siirtoa sukupolvelta toiselle. Tällöin ongelmat ja häiriöt kumuloituvat, eikä niiden purkamiseen jää riittävästi aikaa.³⁸ Lisäksi yhteiskunnalliset muutokset heikentävät sosiaalisia verkostoja ja niiden kontrollia, lisäävät avioeroja ja syrjäytyneisyyttä sekä pirstaloivat lasten kasvuympäristöä.³⁹ Yhteiskunnan ymmärrettiin olevan 1960- ja 1970-luvuilla murroksessa ja vaikuttavan lasten ja nuorten psyykkiseen hyvinvointiin. Lastenpsykiatrisessa ajattelussa 1960-luvulla tunnistettiin se, että yhteiskunnan muuttuminen ja väestön elinehtojen parantuminen ei kuitenkaan tehnyt kasvatusongelmien ratkaisusta helpompaa.⁴⁰

Opettajain-lehdessä muutoksen nähtiin lisäävän sosiaalisia tarpeita ja epävarmuutta sekä aikaistavan erilaisia stimulaatioita nuorilla esimerkiksi kaupallisen väkivallan ja seksiviihteen lisääntymisen muodossa.⁴¹ Opettajat kertoivat oppilaiden olevan aikaisempaa levottomampia ja että heidän on vaikeampi keskittyä ja tehdä varsinkaan ponnistelua vaativaa harjaantumistyötä.⁴² Elämäntapaan liittyvän epävarmuuden ja stimulaation lisääntymisen lisäksi lasten ja nuorten katsottiin saavan yhä vähemmän tukea kodeista ja vähemmän sietoa yhteisön taholta. Merkittävänä psyykkisille sairauksille altistavana tekijänä lehden kirjoituksissa nähtiin kaupunkiympäristö, joka meluineen ja kiireineen estää terveet ihmiskontaktit aiheuttaen turvattomuuden tunnetta ja altistaen häiriöille.⁴³ Toisaalta lehdissä oppilaiden mielenterveyden häiriöiden ei nähty johtuvan selkeistä yksittäisistä tekijöistä. Keskeisenä mielenterveyteen vaikuttavana tekijänä lehdissä nostettiin yksilön ja hänen

³⁷ Rauttamo 1968. ”Teini-ikäisten sopeutumisvaikeudet – kipeä ongelma yhteiskunnassamme”, *Opettajain* 44/1968, 11.

³⁸ Eskola 2007, 8.

³⁹ Eskola 2007, 41.

⁴⁰ Regner 1962, 12.

⁴¹ ”Koulujen mielenterveyspaineeet”, *Opettaja* 43/1977, 7.

⁴² ”Koulutyön käytännön pulmia”, *Opettaja* 3/1974, 6.

⁴³ Virtasalo 1973. ”Turvaton ihminen on onneton”, *Opettaja* 50–51/1973, 23.

ympäristönsä välinen vuorovaikutus.⁴⁴ Ajan lastenpsykiatriassa tunnistettiin ympäristön merkitys ja erityisesti lasten alttius reagoida ulkopuolelta tuleville vaikutteille.⁴⁵

Yleisesti koulujen mielenterveydelliset paineet vaihtelivat alueittain ja tilanteen kuvattiin olevan läh-
tökohtaisesti parempi maaseutukouluissa, joissa lasten tarpeet tulivat paremmin huomioituksi ja
koulun ja kodin välinen yhteistyö oli läheisempää.⁴⁶ Kirjoituksissa tuotiin usein esiin mielentervey-
teen liittyvien ongelmien määrällinen kasvu oppilaiden keskuudessa, mutta varsinaista tilastotietoa
esiintyy varsin vähän. Vuodelta 1977 esitettiin arvio, että noin 20 % oppilaista olisi psykiatrisen tut-
kimuksen ja/tai hoidon tarpeessa.⁴⁷ Toisaalta lastenpsykiatriassa psyykkisen oireilun lisääntymistä
selittäviksi tekijäksi tarjottiin osaltaan sitä, että asioista ja kokemuksista puhuttiin nyt enemmän ja
esiintyi paljon käsitteitä ja sanoja selittämään erilaisia vaivoja. Lasten ruumiillista terveyttä uhkaa-
vien tekijöiden minimointi oli antanut mahdollisuuden siirtää huomiota heidän ”sielullista tasapai-
noa” uhkaaviin tekijöihin.⁴⁸ Edellä kuvatut yhteiskunnalliset muutokset nähtiin haasteeksi myös kou-
lulaitoksen omalle uudistumiselle ja mahdollisuuksille vaikuttaa oppilaiden hyvinvointiin. Ymmärret-
tiin, että kouluissa tehdyn työn avulla ei voida muuttaa yhteiskunnassa tapahtuneita suuria muutok-
sia, mutta koulun katsottiin olevan paikka, jossa muutosten tuomiin haasteisiin voitiin pyrkiä vastaa-
maan.⁴⁹

3.2 Koululaitos mielenterveyden areenana

Aiemmin kuvattu yhteiskunnallisen muutoksen aiheuttama välillinen vaikutus oppilaiden psyykki-
seen hyvinvointiin tunnistettiin, mutta laajemmin kirjoittelu ammattilehdissä keskittyi itse koulun
luomiin haasteisiin ja niihin vastaamiseen oppilaiden mielenterveyden osalta. Yleisesti voidaan sa-
noa, että mielenterveyteen liittyvät asiat olivat lehdessä vahvasti esillä ja siihen liittyvät asiat toivot-
tuja kasvatustieteen ammattilaisten piirissä. Aikaisemmin kuvailtu mielenterveyden huomiointi uuden
peruskoulun toiminnan järjestämisessä näkyi myös siinä, mitä koulun kasvatukselliseksi tavoitteeksi
nähtiin tulevaisuudessa. Psykiatri Kalle Achtén lehteen vuonna 1973 kirjoittaman artikkelin mukaan

⁴⁴ Leppänen 1972. ”Mielenterveyden vaaliminen on ennaltaehkäisevää mielenterveystyötä”, *Opettajain* 51–52/1972, 29.

⁴⁵ Regner 1962, 80.

⁴⁶ Forssen 1975. ”Koululaisten mielenterveyden huoltoon liittyviä kysymyksiä 2”, *Opettaja* 12–13/1975, 22.

⁴⁷ ”Koulujen mielenterveystarpeet”, *Opettaja* 43/1977, 7.

⁴⁸ Regner 1962, 13–14.

⁴⁹ Leppälä 1971. ”Poikkeavat lapset ja sosiaalinen kasvatus”, *Opettajain* 31–32/1971, 9.

menneiden vuosikymmenten kuva mallioppilaasta hiljaisena ja kilttinä oli nyt muuttumassa mielen-terveydeltään tasapainoiseksi lapseksi, joka pystyy ilmaista ajatuksiaan vapaasti pelkäämättä ulko-
puolelta tulevia odotuksia.⁵⁰ Oppilaiden psyykkisen hyvinvoinnin näkökulman huomiointi nähtiin tärkeänä. Vallalla olleiden opetuskäytäntöjen ylläpitämisessä nähtiin olevan riskinä se, että koulu tuot-
taisi kyllä tiedollisesti vahvoja ja vastaanottokykyisiä, mutta yhteiskunnasta vieraantuneita ja ihmis-
suhteissaan epäonnistuvia aikuisia.⁵¹

Mielenterveyden vaalimista katsottiin uhkaavan hyvin laajat koulutyön järjestämiseen ja toisaalta
kasvatuksellisiin tavoitteisiin liittyvät tekijät, jotka loivat oppilaille paineita.⁵² Keskeinen ja usein esiin
nouseva asia oli opetettavien luokkien koko eli oppilasmäärä sekä koulupäivien pituus, joiden nähtiin
lisäävän riskiä psyykkisille häiriöille. Esimerkiksi nuorisopsykiatri Tri Amnelin haastattelussa *Opet-
taja*-lehteen hän totesi: ”Ylisuuret luokkakoot vaativat oppilailta harvinaisen hyvän psyykkisen kun-
non ja kotiolosuhteet ennen kuin oppilas voi kestää koulun häiriytymättä”.⁵³

Suuressa luokassa työskentelyn katsottiin aiheuttavan monia ongelmia, kuten yhteishengen muo-
dostumisen vaikeutta sekä pienempien ryhmittymien syntymistä, joiden ulkopuolelle jäisi väistä-
mättä aina joku.⁵⁴ Pienemmässä luokassa opettajan ja oppilaan välisen kanssakäymisen nähtiin ole-
van läheisempää ja mahdollistavan oppilaan yksilöllisen kohtaamisen, mikä voisi estää kouluahdis-
tuksen syntymistä.⁵⁵ Lisäksi oppilaille koituvaa viikoittaista työaika pidettiin heidän ikätasoonsa
nähdessä liian suurena ja sen katsottiin uhkaavan sekä fyysistä että psyykkistä terveyttä ja heikentävän
oppimistuloksia.⁵⁶

Toinen keskeinen ahdistusta aiheuttava tekijä katsottiin olevan koululaitoksen oppimis- ja kasvatus-
tavoitteiden yhdenmukaisuus erilaisille oppijoille. Peruskoulun ollessa säädetty koko ikäluokan kou-
luksi, mahtui mukaan hyvin erilaisia oppilaita henkilökohtaisine tarpeineen.⁵⁷ Lehdistä esitettiin nä-
kemyksiä, että kouluissa sekä kotona lapsille ja nuorille tähdenetään liian usein yhtäläisiin tuloksiin
pääsemistä, joita erilaisin edellytyksin varustetut lapset eivät pysty täyttämään.⁵⁸ Ajan lastenpsyki-
atriassa ymmärrettiin se, että mikäli ympäristön asettamat vaatimukset ylittävät lapsen edellytykset,

⁵⁰ Achte 1973. ”Psykiatrian näkökulmia opettajan kannalta”, *Opettajain* 4/1973, 7.

⁵¹ Leppälä 1971. ”Poikkeavat lapset ja sosiaalinen kasvatus”, *Opettajain* 31–32/1971, 9.

⁵² ”Koulujen mielenterveyspainet”, *Opettaja* 43/1977, 7.

⁵³ Virtasalo 1973. ”Turvaton ihminen on onneton”, *Opettaja* 50–51/1973, 23.

⁵⁴ ”Koulutyön käytännön pulmia”, *Opettaja* 3/1974, 6.

⁵⁵ ”Ahdistuneisuus ja koulumenestys”, *Opettajain* 48/1971, 14.

⁵⁶ ”Koululaisen päivittäinen työaika on usein pidempi kuin aikuisilla”, *Opettajain* 34/1971, 13.

⁵⁷ Niemi 2006, 171.

⁵⁸ ”Ahdistuneisuus ja koulumenestys”, *Opettajain* 48/1971, 14.

on riskinä tilanteen pitkittyessä lapsen turhautuminen, joka ilmenee riittämättömyyden tuntuina sekä toimintahäiriöinä.⁵⁹ Ratkaisuksi ongelmaan esitettiin esimerkiksi vuonna 1971 ilmestyneessä kouluahdistusta käsittelevässä artikkelissa aiemmin mainittu luokkakoon pienentäminen sekä sopivan tukiopetuksen järjestäminen, jolloin opettajalle jäisi enemmän aikaa oppilaiden tarpeiden yksilökohtaiseen huomioimiseen.⁶⁰

Siirryttäessä peruskoulujärjestelmään uusi opetussuunnitelma suosi niin sanottuja väliaineita eli äidinkieltä, matematiikkaa ja kieliä. Vastaavasti taito- ja taideaineiden asema heikkeni.⁶¹ Tätä muutosta kritisoitiin lehdessä erityisesti mielenterveydellisiin perusteluihin vedoten. Taito- ja taideaineiden vähäisyyden uudessa opetussuunnitelmassa nähtiin muuttavan opetuksen liian teoreettiseksi ja estävän iloisten elämysten kokemisen. Koululaitosta luonnehdittiin lehdessä ”hiostuslaitokseksi”.⁶² Uusi yhtenäiskoulu saikin painotuksensa teoreettisemmän keskikoulun kuin käytännöllisemmin painottuneen kansakoulun opetussuunnitelman pohjalta.⁶³ Myös Suomen Psykologiliitto otti kantaa aiheeseen lehden pääkirjoituksessa vuonna 1975 korostaen taito- ja taideaineiden merkitystä psyykkistä ja sosiaalista hyvinvointia tukevin.⁶⁴

3.3 Asennoitumisen kahdet kasvot

Oppilaiden mielenterveydellistä oirehdintaa käsiteltiin lehdessä laajalti ja sen yhteys pinnalla olleisiin aiheisiin esimerkiksi työrauhaongelmien ja koulupinnaamisen osalta tunnistettiin. Artikkelissaan psykiatri Kalle Achté loi kuvaa siitä muutoksesta, joka vuosikymmenten kuluessa oli tapahtunut koulupinnaamisen taustatekijöiden ymmärtämisessä: ”Menneinä vuosikymmeninä koulupinnaria saatettiin pitää vain pahantapaisena lapsena, jota tuli kohdella ankarasti”.⁶⁵ Ymmärrys esimerkiksi koulupinnaamiseen, tuntien häiritsemiseen sekä kiusaamiseen yhdistettiin oppilaan mahdollisiin henkilökohtaisiin psyykkisiin vaikeuksiin. Esimerkiksi työrauhan häiritsemisen todettiin pohjautuvan usein oppilaiden henkilökohtaisiin ongelmiin, joista hän ei pystynyt puhumaan ja joille hän ei itse löydä ratkaisua. Tämän seurauksena ongelmat näyttäytyivät erilaisena häiriökäyttäytymisenä. Täten

⁵⁹ Regner 1962, 83–84.

⁶⁰ Ahdistuneisuus ja koulumenestys”, *Opettajain* 48/1971, 14.

⁶¹ Ahonen 2012, 154–155.

⁶² ”Unohtaako koulu ihmisen”, *Opettaja* 20/1978, 5.

⁶³ Jauhiainen ja Rinne 2012, 124.

⁶⁴ ”Psykologiliiton painava sana”, 37/1975, 5.

⁶⁵ Achté 1973. ”Psykiatrian näkymiä opettajien kannalta”, *Opettajain* 4/1973, 7.

mielenterveydellisen oppilashuollon nähtiin olevan tärkeä osa myös paljon puhuttanutta työrauhakysymyksen ratkaisua.⁶⁶

Edellä kuvattuun asennemuutokseen tulee kuitenkin suhtautua varauksella, sillä artikkeli on alan asiantuntijan kirjoittama, eikä kuvaa täten yksiselitteisesti koko yhteiskunnassa tapahtunutta asennemuutosta ja tietoisuutta oppilaiden psyykkisestä oirehdinnasta. Esimerkiksi Tuula Leppälän kirjoittamassa artikkelissa vuodelta 1971 tuotiin esiin hyvin vastakkainen näkemys asiantilasta. Leppälän mukaan oppilaan ilkkurisuus ja pahantapaisuus nähtiin yhä lapsen käyttäytymisen syyksi, eikä oireeksi hänen vaikeuksistaan. Selkeimmät toimintaohjeet lapsen kanssa työskentelyyn opettaja löysi vanhoista tutuista palkinnoista, kurista, rangaistuksista ja järjestyksestä. Sen sijaan fyysisesti poikkeavan lapsen häiritsevää käytöstä ei Leppälän mukaan koettu yhtä turhauttava, sillä ”syy on opettajan tiedossa”.⁶⁷ Vastaavanlaisen kuvan asiasta antoi Tri Amnel kuvatessaan vanhempien suhtautumista lastensa psyykkiseen sairauteen. Hänen mukaansa vanhemmilla oli tapana torjua asia, ja he pitivät lastansa vain ilkkurisena. Amnel näki tässä olevan tarvetta myös vanhempien valistukselle.⁶⁸

Psyykkiset häiriöt erilaisten oppilaiden ei-toivotun käyttäytymisen takana näyttävät siis olleen pitkälti vain alan asiantuntijoiden tiedossa, eikä ilmapiirin asian osalta voi todeta olleen vielä täysin muuttunut. Edellä kuvatun asian esiintuominen opettajille suunnatussa ammattilehdessä kuvaa kuitenkin sitä muutosta, joka oli käynnissä ymmärryksessä oppilaiden psyykkisestä oireilusta koulussa ja antoi aiheesta kiinnostuneille opettajille mahdollisuuden tarkastella omassa työssään vastaan tulevia psyykkisesti oirehtivia oppilaita uudessa valossa.

Opettajien kiinnostus oppilaiden mielenterveyttä kohtaan näkyi aihetta käsittelevien kirjoitusten runsaana lukumääränä. Mielenterveys aiheena esiintyi lehdissä usein kuvastaen asian ajankohtaisuutta ja kiinnostavuutta. Tätä huomiota vahvistaa lehdessä esiintynyt viittaus siihen, että mielenterveys oli kenties useimmiten opettajien pyytämä aihe jatkokoulutuspäivien aiheeksi.⁶⁹ Lisäksi toimintansa vaikuttavuutta kasvattanut Suomen Mielenterveysseura järjesti opettajien toiveesta niin kansakoulun, oppikoulun sekä peruskoulun opettajille keskustelutarjoja koululaisten mielenterveydestä.⁷⁰ Nämä tekijät kuvastavat opettajien kiinnostusta aiheeseen, mutta myös ehkä sitä tiedon puutetta

⁶⁶ Pajalahti 1975. ”Työrauhan perusteista – jälleen kerran”, *Opettaja* 29–30/1975, 5.

⁶⁷ Leppälä 1971. ”Poikkeavat lapset ja sosiaalinen kasvatus”, *Opettajain* 31–32/1971, 9.

⁶⁸ Virtasalo 1973. ”Turvaton ihminen on onneton”, *Opettaja* 50–51/1973, 23.

⁶⁹ Forssen 1975. ”Mielenterveystyön tarpeet koulumaailmassa 1”, *Opettaja* 11/1975, 32,

⁷⁰ Achte 1989, 163.

ja neuvottomuutta, jota he joutuivat työssään kokemaan psyykkisesti oirehtivien oppilaiden kohdalla.

3.4 Uudet asiantuntijaryhmät mielenterveyttä edistämään – uhka vai mahdollisuus?

Oppilashuollon kehittämisen painopisteen siirtyessä 1960-luvulla oppilaiden mielenterveyden, oppimiskyvyn ja koulun työrauhaan, kiihtyi myös keskustelu erilaisten asiantuntijoiden tuomisesta koulun arkeen.⁷¹ Koulu-uudistuksen katsottiin lisäävän koulupsykologien asiantuntemuksen tarvetta.⁷² Uudessa peruskoulussa nähtiin ilmenevän monenlaista oppilaisiin kohdistuvan ohjauksen tarvetta esimerkiksi opintoihin ja mielenterveydellisiin kysymyksiin liittyen. Tämä tarve tunnistettiin jo entisen rinnakkaiskoulujärjestelmän puitteissa, mutta ohjauksen tarpeen nähtiin korostuvan, kun koulu otti vastaan jatkossa koko ikäluokan kerrallaan.⁷³ Lisäksi psykologista erityisasiantuntemusta katsottiin nyt tarvittavan poikkeavien oppilaiden lisäksi myös normaalioppilaiden kohdalla.⁷⁴

Lehdessä mielenterveystyön painopiste nähtiin ennen kaikkea ennaltaehkäisevässä toiminnassa, jossa ”korjaavan” oppilashuollon tarve riippui osaltaan edellä mainitun tehokkuudesta.⁷⁵ Ajan ennaltaehkäisevällä mielenterveystyöllä tarkoitettiin, että häiriöiden syitä etsittiin yhteiskunnan taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten olosuhteiden kokonaisuudesta.⁷⁶ Lehdissä esimerkiksi kodin ja koulun välisen toimivan yhteistyön rakentaminen ennen varsinaisen kriisitilanteen muodostumista nähtiin keskeisenä toimintamallina välttää mielenterveydellisten ongelmien syntyä.⁷⁷

Tultaessa 1970-luvulle alettiin aiemmin tehtyjen ehdotusten ja muutamien käytännön kokeilujen pohjalta laatia suunnitelmaa keskitetympin peruskoulun oppilashuollosta. Keskiössä oli nyt

⁷¹ Jauhiainen & Rinne 2012, 116.

⁷² ”Koulupsykologisen työn kehittäminen”, *Opettajain*, 49/1970, 6.

⁷³ Multimäki 1969. ”Ohjaus peruskoulussa”, *Opettajain* 40/1969, 8.

⁷⁴ Jauhiainen & Rinne 2012, 116.

⁷⁵ Ruuhijärvi 1973. ”Uudistuva oppilashuolto”, *Opettaja* 45/1973, 36.

⁷⁶ Hautamäki 1974, 12.

⁷⁷ Forssen 1975. ”Koululaisten mielenterveyden huoltoon liittyviä kysymyksiä 2”, *Opettaja* 12–13/1975, 21.

psykososiaalinen oppilashuolto ja kouluhallitus asetti vuonna 1972 työryhmän kartoittamaan koulu-psykologi- ja kuraattoritoimintaa.⁷⁸

Erilaisten ammattiryhmien tuleminen kouluihin herätti vahvaa keskustelua ja opettajien ja uusien asiantuntijaryhmien välillä käytiin reviiirikiistaa.⁷⁹ Kannanotot olivat paikoin hyvinkin kärkkäitä. Esimerkiksi kasvatustieteen professori Urho Somerkivi esitti erään oppilashuoltoseminaarin keskustelussa näkemyksen, että ”tulevaisuuden koulussa ei enää tavallista opettajaa näekkään, kun kaiken sortin specialistit siellä jonottavat päästäkseen oppilaan kimppuun”. Lisäksi puhuttiin esimerkiksi ”spesialistien maihinnoususta”.⁸⁰ Tämänkaltaiset kannanotot edustivat kuitenkin keskustelun ääripäätä jääden taka-alalle. Koulun itsenäistä asemaa oppilashuollollisissa kysymyksissä kuitenkin tuotiin vahvasti esiin, mutta myös tunnistettiin erilaisten asiantuntijaryhmien tuoma hyöty psyykkiseen oppilashuoltoon.

Oppilaiden mielenterveydellisten asioiden hoitamisen katsottiin parhaiten onnistuvan opettajien ja koulupsykologien yhteistyöllä, jossa opettajan tulisi nähdä terapeutin henkilö työn helpottajana ja vastaavasti psykologin huomata työssään opettajan omaama oppilaan tuntemuksen arvo terapeutisessa työssään.⁸¹ Opettajan roolin painotus yleisestikin oppilashuollossa oli kirjoituksissa keskeistä. Kokonaisvastuun oppilaista nähtiin kuuluvan opettajalle, jota muut asiantuntijat auttavat ja tukevat.⁸² Lehdessä esitettiin, että opettajilla tulisi olla tieto koululaisten tyypillisimpien psyykkisten ja somaattisten sairauksien oireista.⁸³ Myös koulunuudistustoimikunta painotti opettajien roolia psyykkisessä oppilashuollossa ja katsoi heidän psykologisen asiantuntemuksensa lisäämisen olevan tärkeää.⁸⁴

Opettajien mahdollisuudet ratkoa oppilaiden mielenterveydellisiä ongelmia näyttävät lehtien kirjoittelun perusteella olleen puutteellisia. Lehdissä kritisoitiin sitä ristiriitaa, joka vallitsi jatkuvasti lisääntyvien psyykkisesti oireilevien oppilaiden määrässä ja siinä, millaiset valmiudet opettajankoulutuksessa näiden oppilaiden kohtaamiseen tarjottiin.⁸⁵ Opettajankoulutukseen katsottiin tarvittavan käytännön harjoituksia vahvistamaan opettajan kykyä käsitellä psykologisia ja sosiaalisia ongelmia.⁸⁶

⁷⁸ Jauhiainen 1993, 189–190.

⁷⁹ Jauhiainen & Rinne 2012, 116.

⁸⁰ Multimäki 1974. ”Tarvitaanko kouluissa kaiken sortin spesialisteja?”, *Opettaja* 20/1974, 28.

⁸¹ Soive 1971. ”Kansakoulun spesialisti – ympyröiden sotkija vai työn helpottaja”, *Opettajain* 3/1971, 10.

⁸² Lahtinen 1971. ”Tarvitsemme kokonaisvaltaisen kouluterveydenhuolto-ohjelman”, *Opettajain* 51–52/1971, 31.

⁸³ Juvonen 1969. ”Terveystenhoidosta koulussa”, *Opettajain* 20/1969, 28.

⁸⁴ Jauhiainen & Rinne 2012, 116.

⁸⁵ Leppälä 1971. ”Poikkeavat lapset ja sosiaalinen kasvatus”, *Opettajain* 31–32/1971, 10.

⁸⁶ ”Koulun mielenterveysseminaarin julkilausuma”, *Opettajain* 29–30/1972, 7.

Lehdissä tarjottiin ajatuksia siitä, miten opettaja voi tukea oppilaidensa mielenterveyttä esimerkiksi ylläpitämällä vapaata ja inhimillistä ilmapiiriä koulussa.⁸⁷ Lehdestä selviää, että vuonna 1974 kouluihin jaettiin Suomen Mielenterveysseuran julkaisema Koulun vuorovaikutussuhteet-niminen materiaali, jossa tarjottiin jokaiselle luokka-asteelle sopivaa tietoa ja tuntimateriaalia mielenterveyteen liittyen.⁸⁸ Lisäksi lehdissä nähtiin, että opettajan virka-aikaan tulisi varata aikaa oppilashuollon toteuttamiselle.⁸⁹ Yleisesti näyttää siltä, että opettajan asema psyykkisessä oppilashuollossa haluttiin pitää keskeisenä, mutta samaan aikaan tämän mahdollisuus työskennellä kyseisten asioiden parissa oli opettajainkoulutuksessa siihen asti osittain laiminlyöty.

Oppilashuoltokomitea sai työnsä valmiiksi vuoden 1974 alussa. Sen lähtökohtana oli, ettei koulun ulkopuolisilla organisaatioilla ollut riittäviä edellytyksiä huolehtia tehokkaasti koulun mielenterveys- ja sosiaalityöstä, minkä takia kouluihin tarvittaisiin oma ammattihenkilöstö. Lehdissä oppilashuoltokomitean mietintö herätti paljon keskustelua aiheesta. Komitean ehdotus oli, että koululaitoksen tuli perustaa päätoimiset koulukuraattorin ja -psykologin virat jokaiseen peruskoulun yläasteen piiriin.⁹⁰ Koulupsykologin tehtäväksi nähtiin esimerkiksi selvittää mielenterveyden häiriöitä ja oppimisvaikeuksia aiheuttavia tekijöitä sekä suunnitella toimenpiteitä häiriöiden ennaltaehkäisyyn ja poistamiseen. Lisäksi psykologi toimisi henkilönä, jota opettajat ja vanhemmat voisivat konsultoida oppilaan mielenterveyteen liittyvissä kysymyksissä. Koulukuraattorin rooliin puolestaan kuuluisi esimerkiksi selvittää oppilaitoksen työskentelyyn ja oppilaiden koulunkäyntiin liittyviä sosiaalisia ja taloudellisia vaikeuksia aiheuttavia tekijöitä ja laatia suunnitelmat näiden poistamiseksi.⁹¹ Aiemmin käytössä ollut toimintatapa, jossa asiantuntijaryhmät toimivat koulun ulkopuolisissa organisaatioissa kuten mielenterveystoimistoissa tarkastellen koulun arkea etäältä ja tehden sinne pikavisiittejä ei nähty tehokkaaksi.⁹²

Oppilashuoltokomitean työ sai lehdessä kritiikkiä siitä, että se ei ollut ottanut riittävästi huomioon peruskoulusta saatua kokemusta, vaan suunnitelmat oli laadittu liikaa rinnakkaiskoulujärjestelmästä saadun palautteen mukaan.⁹³ Esitettiin, että peruskoulun oppilashuoltoon käytettävissä olevat varat tulisi kohdistaa niihin tekijöihin, jotka estävät opettajan oppilashuollollisen toiminnan kouluissa.

⁸⁷ Achte 1973. "Psykiatrian näkymiä opettajien kannalta", *Opettajain* 4/1973, 7.

⁸⁸ "Vihreä mielenterveys vihkonen", *Opettaja* 20/1974, 4.

⁸⁹ Lahtinen 1971. "Tarvitsemme kokonaisvaltaisen kouluterveydenhuolto-ohjelman", *Opettajain* 51–52/1971, 31–32.

⁹⁰ Jauhiainen 1993, 190–191.

⁹¹ Haapanen 1974. "Oppilashuoltokomitean esitys koulukuraattori ja koulupsykologitoiminnan järjestämiseksi", *Opettaja* 5/1974, 10.

⁹² Multimäki 1974. "Tarvitaanko kouluissa kaiken sortin spesialisteja?", *Opettaja* 20/1974, 29.

⁹³ "Koulun omat oppilashuollolliset voimavarat käyttöön", *Opettaja* 20/1974, 27.

Näitä olivat esimerkiksi koulujen suuret oppilasmäärät sekä luokanvalvojan työn järjestämättömyys. Nähtiin, että komitean esittämät ratkaisut oppilashuoltoon pitäisi toteuttaa vasta kun koulun omat oppilashuollolliset voimavarat olisi saatu tarkoituksenmukaiseen käyttöön. Oppilashuollollisten ja koulukasvatuksellisten yleisten tavoitteiden ei katsottu toteutuvan pelkästään suunniteltuja erityis-henkilöitä lisäämällä.⁹⁴

Myös Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä vuodelta 1970 nähtiin koulupsykologin virkojen perustamisen osaltaan auttavan mielenterveyden hoitoa.⁹⁵ Oppilashuoltokomitean tekemät ehdotukset koulupsykologi- ja kuraattoriverkoston luomisesta osaksi koulun toimintaa jäivät kuitenkin toteutumatta. Kumpikaan toimintamuoto ei tullut lakisääteiseksi eikä valtionavun piiriin. Virkojen määrä kasvoi, mutta jäi reilusti suunnitelmien asettamasta tasosta.⁹⁶

4. Yhteenveto

Yhteiskunnan nopean muutoksen agraariyhteiskunnasta palvelupainotteiseksi koulutusyhteiskunnaksi nähtiin lisäävän alttiutta psyykkiselle oirehdinnalle, joka tuli ottaa opettajien ammattilehtien mukaan huomioon uutta peruskoulua rakennettaessa. Olisi luontevaa ajatella, että koululaitoksen rakenteita ja toimintatapoja olisi kehitetty siten, että ne olisivat minimoineet oppilaiden psyykkistä kuormitusta. Sen sijaan oppilaiden mielenterveyttä heikentävistä tekijöistä suurin osa koski juuri koulutyön käytännön järjestämiseen liittyviä asioita, kuten koulupäivien pituutta, suuria luokkakokoja, yhteneviä osaamisvaatimuksia sekä kouluissa vallitsevaa suorituskeskeisyyttä. Näyttääkin siltä, että huolimatta mielenterveyden vaalimisen noususta keskeiseksi osaksi koululaitoksen toimintaa, oli se tavoitteena toissijainen. Hyvänä esimerkkinä tästä toimii lehden kirjoituksissa toistunut kritiikki sitä kohtaan, että uudessa peruskoulussa taito- ja taideaineille oli varattu opetuksessa aiempaa vähemmän aikaa, vaikka näiden aineiden positiiviset vaikutukset oppilaiden psyykkiseen hyvinvointiin olikin tunnistettu tosiasia.

⁹⁴ ”Koulun omat oppilashuollolliset voimavarat käyttöön”, *Opettaja* 20/1974, 27.

⁹⁵ Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö, 191.

⁹⁶ Jauhiainen & Rinne 2012, 116.

Mielenterveysaiheisten kirjoitusten runsas esiintyminen opettajien ammattilehdissä kertoo mielen-terveyden edistämisen merkittävästä roolista koulutus- ja sosiaalipolitiikassa peruskoulu-uudistuk-
sen vuosina. Psykkistä terveyttä käsittelevät artikkelit olivat usein psykiatrien ja muiden alan asian-
tuntijoiden kirjoittamia, ja heidän näkemyksensä mielen-terveydestä olivat yllättävänkin lähellä ny-
kyistä ymmärrystämme. Vastaavasti koulutuspolitiikassa mielen-terveydeltään tasapainoinen lapsi oli
asetettu selkeäksi koululaitoksen kasvatukselliseksi tavoitteeksi. Asenteiden muutosta tuki myös ylei-
sempi yhteiskunnassa käynnissä ollut muutos, jossa psyykkinen terveys oli yhä enemmän integroitu
osaksi terveys- ja sosiaalipolitiikkaa fyysisen terveyden rinnalle. Psykkisen terveyden asiantuntijoi-
den näkemykset eivät kuitenkaan välttämättä heijasta koulujen arkipäiväistä ilmapiiriä oppilaiden
psykkisiä vaikeuksia kohtaan, vaan kuvastivat pikemminkin ajan asiantuntijatietoa aiheesta ja sen
pohjalta muotoiltua koulutuspolitiikkaa.

Opettajien keskuudessa aihe näyttää herättäneen laajaa kiinnostusta, mikä viestii myönteisestä ha-
lusta kehittää omia valmiuksiaan tukea oppilaiden mielen-terveyttä. Kirjoituksista ilmeni kuitenkin
myös vanhakantaisia näkemyksiä, jotka heijastelivat aiempia asenteita ja toimintatapoja. Yleiskuva
lehdessä julkaistuista artikkeleista antaa ymmärtää, että koulujen asenneilmapiiri oppilaiden psyyk-
kisiä vaikeuksia kohtaan oli selvästi muuttumassa. Toisaalta kirjoituksista käy myös ilmi, että opetta-
jilla oli vielä paljon tiedollisia ja käytännön haasteita psyykkisesti oireilevien oppilaiden kohtaami-
sessa, jolloin jouduttiin turvautumaan vanhoihin ja mielen-terveysvaikutuksiltaan epäedullisiin vaih-
toehtoihin.

Uusien asiantuntijaryhmien integrointi osaksi päivittäistä koulutyötä herätti lehdissä paljon keskus-
telua. Huolimatta siitä, että lehdissä esitetyt mielipiteet pääasiassa pitivät koulupsykologien ja kou-
lukuraattorien tuomista kouluihin tärkeänä, esiintyi aihetta kohtaan myös kritiikkiä. Samassa yhtey-
dessä opettajan pääasiallista vastuuta oppilaista haluttiin pitää korostetusti esillä. Näyttääkin siltä,
että uusien asiantuntijoiden tuonti osaksi koulun arkea sai kritiikkinsä siitä huolesta, miten tämä
muuttaisi opettajien kokonaisvastuuta oppilaasta, johon ei selvästi haluttu muutosta. Opettaja ha-
luttiin nähdä myös psyykkisen oppilashuollon alueella keskeisimmäksi toimijaksi, jota asiantuntijoi-
den tulisi työssään tukea. Asiantuntijoiden määrää saatiin kyllä kasvatettua, mutta virkojen määrä ei
todennäköisesti vastannut sitä tarvetta, joka mielen-terveyden tukemiseksi olisi kouluissa tuohon ai-
kaan tarvittu ottaen huomioon myös opettajien ilmeisen puutteelliset tiedot ja taidot mielen-tervey-
den tukemiseksi.

Oppilaiden mielenterveyden haasteiden laaja-alaisuus ei ole uusi asia yhteiskunnassamme; jo 50 vuotta sitten joka viidennen oppilaan katsottiin olevan jotenkin psyykkisesti oireileva. Vastaavasti monet keskustelussa esiintyneistä asioista ovat aivan samoja kuin mistä tänä päivänä kouluissa keskustellaan: suurten luokkien mukana tulevat ongelmat sekä oppilaiden levottomuus ja keskittymiskyvyn puute. Peruskoulu-uudistus toi mukanaan kunnianhimoisia tavoitteita oppilaiden mielenterveyden tukemiseksi. Nämä tavoitteet eivät kuitenkaan luoneet todellisuutta vielä pitkään aikaan. Tämä muistuttaa meitä nykypäivänä siitä, että asioiden tärkeäksi julistaminen on hyvä alku, mutta käytännön toimet ratkaisevat.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet

Opettajain-Lehti 1968–1973.

Opettaja-Lehti 1973–1978.

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö. 1, Opetussuunnitelman perusteet. Opetusministeriö, 1970.

Tutkimuskirjallisuus

Achté, Kalle, *1897–1987: yhdeksän vuosikymmentä mielenterveystyötä*. Suomen mielenterveysseura: Helsinki, 1989.

Ahonen, Sirkka, ”Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa”. Teoksessa Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:3, Tiede. SKS: Helsinki, 2012, 144–200.

Atjonen, Päivi, ”Perusopetuksen yhtenäisyyden kehittyminen”. Teoksessa Hämäläinen, Kauko & Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.), *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina*. Yliopistopaino: Helsinki, 2006, 76–108.

Eskola, Jarkko, ”Mielenterveys ja yhteiskunnan muutos”. Teoksessa Eskola, Jarkko & Karila, Antti (toim.), *Mielekäs Suomi – näkökulmia mielenterveystyöhön*. Edita: Helsinki, 2007, 14–43.

Haasjoki, Elina & Ollikainen, Teemu, *Mikä sun mieltä painaa?: kriisit nuoruudessa ja mielenterveyden tukeminen koulussa*. SMS-tuotanto: Helsinki, 2010.

Hautamäki, Airi. *Lapsen mielenterveys – sanoista tekoihin*. Oy Kansanterveys: Vaasa, 1974. Suomentanut Harri Airaksinen.

Hietala, Tarja & Kaltiainen, Tiina & Metsärinne, Ulla & Vanhala, Erja, *Nuori ja mieli: koulu mielenterveyden tukena*. Tammi: Helsinki, 2010.

liläinen, Sara, Kehuja, kritiikkiä ja muutosehdotuksia. *Opettaja-lehdessä esitetyt näkemykset peruskoulusta peruskoulun alkuvaiheilla 1974–1979*. Suomen historian ja kasvatustieteen pro gradu tutkielma, Jyväskylän yliopisto, 2018.

Jauhiainen, Arto. *Koulu, oppilaiden huolto ja hyvinvointivaltio: Suomen oppivelvollisuuskoulun oppilashuollon ja sen asiantuntijajärjestelmien muotoutuminen 1800-luvun lopulta 1990-luvulle*. Turun yliopisto, 1993.

Jauhiainen, Arto & Rinne, Risto, ”Koulu professionaalisenä kenttänä”. Teoksessa Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:3, Tiede. SKS: Helsinki, 2012, 105–141.

Kettunen, Pauli & Jalava, Marja & Simola, Hannu & Varjo, Janne, ”Tasa-arvon ihanteesta erinomaisuuden eetokseen”. Teoksessa Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:3, Tiede. SKS: Helsinki, 2012, 25–63.

Kivimäki, Ville, *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY: Helsinki, 2013.

Malinen, Paavo, ”Opetussuunnitelma peruskoulun valmistelu- ja toteutusvaiheessa”. Teoksessa Hämmäläinen, Kauko & Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.), *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina*. Yliopistopaino: Helsinki, 2006, 83–87.

Niemi, Hannele, ”Rinnakkaiskoulujen puurtajista koko ikäluokan opettajiksi”. Teoksessa Hämmäläinen, Kauko & Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.), *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina*. Yliopistopaino: Helsinki, 2006, 170–186.

Peltonen, Heidi, ”Oppilaasta huolehtiminen – oppilashuolto peruskoulussa”. Teoksessa Hämmäläinen, Kauko & Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.), *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina*. Yliopistopaino: Helsinki, 2006, 255–267.

Pietikäinen, Petteri, *Hulluuden historia*. Gaudeamus Helsinki University Press: Helsinki, 2013.

Regner, Elis G., *Kouluikäisten mielenterveys*. Gummerus: Jyväskylä, 1962, suomennut Erkki Puranen.

Solantaus, Tytti, ”Lapsen mielenterveyden tukeminen – todellisuutta vai utopiaa?”. Teoksessa Eskola, Jarkko & Karila, Antti (toim.), *Mielekäs Suomi – näkökulmia mielenterveystyöhön*. Edita: Helsinki, 2007, 45–62.

Suoninen, Eero (2021). ”Diskurssianalyysi”. Teoksessa Vuori, Jaana (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/> . Luettu 26.3.2024.

Tammivuori, Aimo, *Sata vuotta opettajien ammattijärjestötoimintaa*. Opettajien ammattijärjestö: Mikkeli, 1986.

Vuori, Jaana (2021). ”Laadullinen sisällönanalyysi”. Teoksessa Vuori, Jaana (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/> . Luettu 26.3.2024.

Wahlström, Riitta & Tuunainen, Kari, *Psyykinen oppilashuolto koulussa*. Joensuun korkeakoulu: Joensuu, 1983.

WWW-SIVUT

World Health Organization, Fact sheets, Mental health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>. Luettu 25.3.2024.